

tást, kamatokat, adókat stb.). Nos, a Sepsi Egyházmegye vezetősége a vagyonösszeírást és -nyilvántartást annyira fontosnak tartotta, hogy különálló protokollumot nyitott erre, és ide jegyezte a nemesi rend létezése tárgyi feltételeinek biztosítékait. Tette mind ezt talán azért épp a Székelyföldön, mert itt mindig is nagy érzékenység mutatkozott a köznemesi státus kérdésében.

Azt hiszem, nem kell bizonygatni, hogy a lelkészek nemesi státusát illetően a mai helyzet lényegesen más. Akkor mégis miért lehet egyáltalán aktualitása ennek a vagyoni kataszternek? Nyilván önként adódik a válasz: kultúr-, társadalom- és egyháztörténeti felhasználhatósága mellett részben a kommunista időben elkobzott egyházi vagyon rekonstruálása szempontjából lehetnek rendkívül hasznosak ezek az összeírások, hiszen annak idején az ateista államhatalom semmiféle átadási-átvételi leltárt nem készített és hagyott hátra az elvett vagyonról, a kollektív emlékezet pedig nem őrizte meg pontosan az egyházi vagyon topográfiai adatait. A visszaigénylések korszakában tehát lényegesen felértékelődnek az effajta lajstromok.

BD

Torda vármegye fejedelemség kori bírósági gyakorlata

Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* 259. számú kötete, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Debreceni Egyetem Történeti Intézete közös kiadványaként, a sorozat címéhez méltó munkával örvendeztette meg a szakirodalom iránt érdeklődő olvasót. Dáné Veronka kitűnő jogtörténeti monográfiája ugyanis örvendetes eseménynek tekinthető az említett szakterületen,¹ hiszen ez a korszerű jogtörténeti monográfia jóformán minden jelenkori hazai előzmény nélkül látott napvilágot. Ugyanis az 1944 őszen családját a várható utcai harcok elől menekítő Bónis György professzort visszatértek, 1945 tavaszán ért méltatlan sajtótámadás és a jeles jogtörténész azt követő mellőzése óta, Kolozsvárt megszűnt a korszerű magyar jogtörténet oktatása.² Dáné Veronka munkája viszont azt bizonyítja, hogy a szakma tudományos módszereit szigorúan követve, a vonatkozó szakirodalom eredményeinek felhasználása és a megfelelő forrásanyag értékesítése lehetővé teszi az újat hozó alkotást, még a nélkülözött oktatói háttér nélkül is.³ Az értékálló eredmény eléréséhez azonban, az említettekén kívül, a fiatal kutató előtt az a feladat állott, hogy forrásai szövegét helyesen olvassa, azokat megértse és az azokból merített adatait a forráskritika szabályai szerint kezelje. (Ez közhely ugyan, de úgy véljük, a mai körülmények közt nem felesleges hangsúlyozni.) A szerző – munkája tanúsága szerint – hiánytalanul eleget tett az említett követelményeknek. A 17. századi vármegyei kancellária – nem mondhatjuk, hogy kalligrafikusan írott – termékeinek elolvasásához elengedhetetlen paleográfiai jártasságát bizonyítják a munkában idézett eredeti megszövegezések, de még inkább az – amire a kötetben utalás is történik –,

¹ Dáné Veronka: „Az őnagysága széki így deliberála.” *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen–Kolozsvár 2006.

² A fiatal nemzedék nem tudja, hogy azokban az években elég volt annyi, hogy a gazdátlanul maradt lakásba befészkelje magát egy úgynevezett illegalista, aki, miután a lakás jogos tulajdonosa visszatér, a párt-sajtóbéli pereputtya segítségével rásüti ez utóbbira a „háborús bűnös” bélyegzőt. Aminek, ha nem is volt, mert nem is lehetett bírósági következménye, megbélyegzett személylyé tette azt, akire a megbélyegzést rásütötték. Ez történt Bónis György professzorral, aki Fejedelem (Dobrogeanu Gherea) utcai lakásába szeretett volna visszatérni, amit távollétében egy „illegalistának” juttattak, azért vált „ellenségé”.

³ Doktori értekezésről lévén szó, nem hagyhatjuk azonban ki a doktorátust irányítók hozzájárulását.

hogy Dáné Veronka előzetesen Torda vármegye teljes 17. századi törvénykezési jegyzőkönyvi anyagát lemásolta és kiadásra előkészítette. A szöveg megértését szabatos megfogalmazásai, a korabeli szakkifejezések helyes használata bizonyítja, forráskritikai eljárásának helyessége pedig akkor derül ki, amikor az elődök hasonló forrásokból kialakított következtetéseit kiegészíti, vagy éppen megcáfolja. (Mindezt azért tartom szükségesnek feleleveníteni, mert gyakran találkozunk olyan esetekkel, amikor egy-egy szerző nem tudja, mi is az értelme annak a szövegnek, illetve annak a kifejezésnek, ami elébe került – ha egyáltalán ő olvasta el –, de azért nyugodtan következtetéseket von le belőle. Példaképpen az egyházi nemes kifejezést említem. Bár a magyar társadalomban valóban léteztek egyházi nemesek (*nobiles ecclesiastica*), itt Erdélyben ez a kifejezés az egyházhelyi, egytelkes nemes (*nobilis unius sessionis*) fogalmára vonatkozik. Viszont nem egyszer találkozunk olyan esettel, amikor – főleg román fordításban – a „szakember” a kifejezést *nobil bisericesnek* fordítja,⁴ mert magyarul sem érti, mit jelent.)

Kifejezetten szakmunkáról lévén szó, nem szeretnék annak tartalmi ismertetésénél időzni (erről a jól áttekinthető tartalomjegyzék tájékoztat), hanem megkísérlem azt érzékelteni, hogy miért korszerű a munka, ebben mennyiben sikerült – esetenként – az addigi eredményeket átértékelni és miben hozott újat (ugyanis ez utóbbi minden szerző legértékesebb hozzájárulása a szakterület gyarapításához). Ehhez azonban röviden vázolnunk kell a magyar – benne az erdélyi – jogtörténeti kutatás fejlődését. A múltban a diszciplína mind forrásait, mind azok értékelését illetően a jogélet emlékei közül a normatív jellegűekre irányította figyelmét. A forráskiadványok zömében általános érvényű, országos jogszabályokat, illetve helyi statútumokat tartalmaztak. Ezekből megtudtuk, hogy a társadalom vagy egy szűkebb közösség milyen magatartást igényelt egyedeitől a zökkenőmentes együttélés és a jogrend biztosítása érdekében. (A jogtörténeti jellegű forráskiadványok sorából nálunk, ebből a szempontból, kivétel Komáromy Andor úttörő boszorkányper-oklevéltára.) Az, hogy miként alkalmazták a jogszabályokat a jogszolgáltató intézmények, következésképpen hogyan alakult a társadalmi valósághoz a joggyakorlat, kik voltak hivatva ezeket az intézményeket működtetni, nem kapott kellő hangsúlyt, mint ahogy elmaradt az intézménytörténeti háttér ismertetése is. De, ami a leglényegesebb, az, hogy a társadalom hogyan viszonyult az életét szabályozó normatív előírásokhoz, hogyan tartotta be, illetve hogyan szegte meg azokat, tehát maguk a társadalom mélyén folyó jogi feszültségek, összetűzések nem kerültek napvilágra. Mert ez csak a jogesetek vizsgálatából derülhetett ki. Éppen ezért, korszerű megfogalmazásban a jogtörténet az adott intézményrendszerek, jogszabályok ismeretében hangsúlyozottan a jogesetek vizsgálatával foglalkozik, és azokból vonja le következtetéseit.

Ezt a korszerű jogtörténeti szemléletet képviselte az egykori kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a jog- és államtudományi karának jogtörténet professzora, a már említett Bónis György. Ami azonban az új szemlélet gyakorlati megvalósítását illette, ehhez Bónis kutatási lehetőségei, helyi, erdélyi forrásai igen korlátozottak voltak. Ugyanis a második bécsi döntés után működését Szebenben folytató kolozsvári Állami Levéltár teljes levéltári anyagát, köztük az erdélyi törvényhatóságokét is, új székhelyére szállíttatta.

Nos, Dáné Veronka, a korszerű jogtörténet követelményeinek megfelelően, a vármegyei jogszolgáltató szervek működését és az általuk kialakított joggyakorlatot nem

⁴ Ld. például az Approbatákban előforduló egyházi nemesek kifejezés román fordításait.

kevesebb mint 1273 jogeset alapos vizsgálata során merített adatok felhasználásával mutatja be. Amint pedig már említettük, ennek a nagy mennyiségű jogesetnek a szövegeit jól olvasta, jól értelmezte, következésképpen egy megbízható szakmunkát nyújt az olvasónak.

Magának a vármegyei intézménynek, illetve jogszolgáltató tevékenységének átfogó vizsgálata is újnak számít. A magyar jogrendszernek a közösségek autonómiájára épült helyi igazgatási keretei között kiemelt hely illette meg vármegyét. Ennek a fogalma viszont ma már kiesett a köztudatból. A humán műveltségűek még ismerik Ady Endre *Fölszállott a páva* című versét, de ez nem sokban járul hozzá az intézmény megismeréséhez. (Egyébként is, Ady nagy költő ugyan, de mint a költők általában – Zrínyi vagy Kölcsey kivételével – dilettáns politikus, aki érzelmeket ébreszt, hangulatokat fejez ki anélkül, hogy megoldásokat kínálna a bajok orvoslására, ami nélkülözhetetlen a politikus számára.) A vármegye létének kiesése a köztudatból szinte érthetetlen akkor, amikor állandóan napirenden van az autonómia kérdése, különböző, messi földről átvett valódi vagy pszeudo-„modellekkel”, anélkül, hogy társadalmunkban tudatosult volna a történeti tény: apáink és nagyapáink még részesei voltak ennek az önkormányzati formának, de senkinek sem jutott eszébe, hogy az veszélyeztethetné az állam létét.

A vármegye jogszolgáltató tevékenységének – következésképpen joggyakorlata kialakulásának – részletes vizsgálata megkívánta magának az erdélyi vármegyének a bemutatását is. Ugyanis az erdélyi vármegye mind szerkezetében, mind tisztikarát illetően különbözik a királyi Magyarország vármegyéitől, így a szakirodalomban többnyire az ottani vármegyék viszonyait ismertető munkák nem alkalmazhatóak mindenben az erdélyi vármegyékre, főleg ez utóbbiak szerkezetét, tisztségviselőinek hatáskörét és egymáshoz való viszonyát illetően. A szerző ez esetben is számos pontosítással, kiegészítéssel mutatja be a két külön tisztikarral működő erdélyi vármegyét, részletesen ismertette tisztségviselőit és hatáskörüket. Az erdélyi vármegye többek között földrajzi elhelyezkedés, megnyúlt formája következtében valójában egy-egy vármegyének megfelelő két járásból tevődik össze. Ezek közül mindegyiknek külön, önálló hatáskörrel rendelkező tisztikara volt. Munkájában a szerző részletesen foglalkozik minden tisztségviselővel, azok társadalmi kapcsolataival és a főispánhoz való viszonyukkal. Ebből kiderül, hogy az erdélyi vármegyében a hierarchia más, mint a királyi Magyarországon. Például az alispán az itteni hierarchiában a főbíró, szolgabíró után következik, akinek nagyobb a hatásköre. Ez alkalommal a szerző mint erdélyi sajátossággal részletesen foglalkozik az alispán szerepével. A vármegye igazgatása ugyan itt is a sokat hangoztatott, Werbőczy által megfogalmazott *una et eadem nobilitas* elvére alapszik, ez azonban a gyakorlatban itt sem érvényesül. Így például az alispán esetében is még sokáig tapasztalható az, hogy ez a főispán familiárisai közül kerül ki, mert ezt tulajdonképpen a főispán „választja” a nemesség egyetértésével.

Napjainkig a szakirodalom Pokoly Józsefnek *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája* I. kötetében az erdélyi vármegyéről írott munkáját tekintették ezen a téren a legmegbízhatóbb tanulmánynak. Alapvető közigazgatás-történeti összefoglalójában Ember Győző is kitűnőnek véli ezt a munkát,⁵ és ezt tekintették irányadónak a későbbi kutatók is. Dáné Veronkának is szembesülnie kellett vele, és részletes adatai, valamint az eddig elért más eredmények alapján a megfelelő helyeken át kellett értékelnie, ki kellett igazítania, sőt cáfolnia Pokoly néhány állítását. Maga a szerző is utal arra, hogy a Pokoly és

⁵ Ember Gőző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp. 1946. 523.

saját következtetése közötti különbségek, többek között, a kettőjük által használt, eltérően folyamatos, teljességükben különböző forrásaiknak tulajdoníthatók. Pokolynak, kiváltképpen a vármegyei bírászkodás terén jelentkező pontatlan állításai, nagyvonalú megoldásai jórészt hiányos forrásanyagának eredményei. Ezzel szemben Dáné Veronka az erdélyi vármegyék legteljesebb, Torda vármegyének 1607-től folyamatos, egységes protocollumát, majd bíróságok szerint tagolt jegyzőkönyveit vizsgálhatta a század végéig. Ezek adatai segítettek ahhoz, hogy az említett ártértékelést elvégezze. Sőt, több esetben bebizonyítja, hogy egy intézmény működésének megismeréséhez a kutató nem támaszkodhat csupán a közzét jogszabályokra, mert – bírói tevékenységről lévén szó – az élő joggyakorlathoz a jogesetek vizsgálata vezethet csupán.

Az eddigi szakirodalom, elsősorban Pokoly egyes állításainak ártértékelését illetően, néhány példát emelünk ki, ezzel illusztrálva azt is, mivel gazdagította a szerző a szakirodalmat.

Ezek közé tartozik az, amelyben Pokolynak azt az állítását cáfolja, amely szerint Erdélyben, az Apafi korszakban, a földesúri bírászkodás jogköre szinte a liber baronatusra emlékeztetően kiterjedt. A szerző által felhozott jól adatolt érvek viszont azt bizonyítják, hogy az itteni viszonyok közepette a korlátozott jogkörű úriszékek nem tudták betölteni feladatukat, éppen ezért a földesúri hatalom alatt élő nemtelen személyek ügyeinek ellátásában keletkezett úr tette szükségessé a vármegyei filiális szék létrejöttét. A szerző rámutat arra is, hogy filiális szék tárgyalásánál a Pokolynál észlelt hiányosságok annak tulajdoníthatók, hogy Pokoly következtetéseit csupán kiadott források adataiból alakította ki, mert nem ismerte Torda vármegye jegyzőkönyveit, amelyekből világosan követhető a filiális szék megjelenéséhez vezető folyamat. Mint ahogy az említett vármegyei jegyzőkönyvek bő adatainak nem ismeretében állítja tévesen azt is Pokoly, hogy a filiális széket nemesi bíróságnak nevezték, vagy azt, hogy a főispáni szék megüresedése esetén az alispánnak is le kell mondania.

Figyelemre méltó és sokat tisztáz az erdélyi liber baronatus tárgyaló rész. A teljes vármegyei joghatóságra feljogosító liber baronatus (szabad uraság, szabad ispánság), éppen az itteni földesuraság jellege miatt, még akkor is, amikor gyakorolták, a köznemesség heves tiltakozásába ütközött, és az országgyűlés is törölte ezt a földesúri jogot, amit végül is csupán a fiskális uradalmakon gyakoroltak. A Torda vármegyei jegyzőkönyv számos adatot szolgáltat erről, mert a vármegyében ilyen hatalommal éltek a Bocskaiak a görgényi és vécsi uradalomban. Ez ellen a Torda vármegye nemessége nem csupán a vármegyei bírósághoz, hanem a nemzethez is fordult.

A nemesi vármegye törvényszékét a 17. századi Torda vármegyei jegyzőkönyvek önagsága (a fejedelem) székeként említik. Ez – amint a szerző helyesen értelmezése rávezet az elnevezés megalapozottságára – onnan ered, hogy a magyar jogrendszerben minden jog forrása a király, következésképpen Erdélyben a fejedelem, ő a legfőbb bírói hatalom megtettesítője. Az, hogy az autonóm nemesi vármegye a fejedelem székének nevezi a maga bíróságát, ebben az esetben éppen az autonómia lényegét fejezi ki: a főhatalom a vármegyében a bírói hatalom gyakorlását átruházza a helyi nemesi közösségre, ennek bíróságán pedig őt a főispán képviseli.

A jegyzőkönyvek jogeseteinek a feltárása számos kutatási területnek szolgáltat adatokat. Ilyenek azok, amelyek Dávid Ferenc veje, Trauzner Lukács pályafutásának egyes részeire és családjára vonatkoznak. A Giorgio Basta általi unitáriusként történő kivégzése helyett a katolikus hitre való áttérést választó Trauzner Lukács, kiváló gazdasági képességei és összeköttetései révén már a 16. század végén kolozsvári polgárból

Torda vármegyei földbirtokos lesz és pályáján az országgyűlési elnöki tisztét is eléri, de számon tartja őt a régi magyar irodalom története is.⁶ Családja tagjai pedig Torda vármegyei birtokosként és különböző vármegyei tisztségek viselőiként szerepelnek a jegyzőkönyvekben.

Dáné Veronka munkája nemcsak a Torda vármegyei joggyakorlat példás ismertetését nyújtja az olvasónak, hanem bőséges adataival más kutatási területek által is használható, illetve újabb kutatásokra ösztönözhet. Archontológiai táblázatai hasznos munkaeszközzé teszik, és pontos mutatója, amit a mutató nélküli könyvek tömegében külön hangsúlyozni kell, elősegíti a könyv használatát.

A jól sikerült monográfia és a bizonyára közeljövőben napvilágot látó tordai protokollumok jó ösztönzést adhatnak Dáné Veronkának, hogy kutatásait kiterjessze az egész Erdély vármegyei életére és újabb eredményekkel gazdagítsa az annyira szegény erdélyi jogtörténeti irodalmat.

Kiss András

⁶ Vö. Balázs Mihály: *Felekezeti és fikció*. Bp. 2006. 109–118.